

СТУПІНЬ МОНОПОЛІЗАЦІЇ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ ДІЯЛЬНОСТІ

Автором розглядаються питання щодо ступеня монополізації страхового ринку України, аналіз його тенденцій у останні роки та вплив посилення монополізації на основні показники діяльності ринку. Пропонуються напрямки для стабілізації та розвитку ринку страхових послуг України.

An author is examine questions in relation to the degree of monopolization of insurance market of Ukraine, analysis of his tendencies in recent year and influence of strengthening of monopolization on basic market performance indicators. Directions are offered for stabilizing and market of insurance services of Ukraine development

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сьогоднішніх умовах спотерігається значна концентрація страхового ринку України, що викликано тенденціями склавшимися на світовому фінансовому ринку, які породжують нові сфери конкуренції і суперництво на національних ринках. Тому, для запобігання монополізації ринку та підтримання здорової конкуренції потрібне зважене регулювання з боку держави за процесами економічної концентрації.

Це можливо лише в умовах інформаційної відкритості вітчизняного ринку страхових послуг та наявності методик оцінки конкурентного середовища. Зараз в Україні такий контроль практично не здійснюється через інформаційну закритість вітчизняного ринку страхових послуг і відсутність прийнятних методик обчислення коефіцієнтів концентрації та ринкової конкуренції.

Досліджувану науково-практичну проблему потрібно розв'язувати на базі накопиченого практичного досвіду, у тому число міжнародного, а також теоретичних знань, які узагальнюють цей досвід.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. В останні роки у вітчизняній спеціальній літературі все частіше піднімаються питання щодо проблем конкуренції та ступеня монополізації вітчизняного ринку страхових послуг. Та, нажаль, досліджень що висвітлюють показники ринкової концентрації та конкуренції не достатньо. Аналітичні дослідження за цими показниками, які надають можливість встановити особливості концентрації страхового ринку України та виявити тенденції цього процесу, майже не проводяться. За останні роки ці питання розглядалися у роботах: О. О. Гаманкової, Л. В. Нечипорук, Я. П. Шульмеда, Н. В. Шириняна, Н. В. Приказюк та ін. Питання стосовно регулювання галузі страхування досліджували у своїх працях провідні вітчизняні науковці В. Базилевич, К. Базилевич, В. Бігдаш, О. Гаманкова, О. Залетов, С. Осадець, Р. Пікус та інші, а також російські вчені А. Архипов, С. Гришаєв, Л. Рейтман, Т. Федорова та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розвиток глобальної фінансової системи ставить задачі переосмислення економічної і фінансової політики, вимагає удосконалення конкретних інструментів і технологій економічного регулювання страхових відносин, що забезпечують економічну безпеку господарюючих суб'єктів і стійкий розвиток національної економіки.

Такі завдання можливо вирішити тільки на базі системного аналізу показників страхової діяльності, що включає розрахунок та виявлення тенденцій по показниках концентрації страхового ринку та вивченні їх впливу на основні результативні показники діяльності страхового ринку України.

Постановка завдання. Метою представленого дослідження є розгляд питань, пов'язаних з оцінкою ступеню монополізації ринку страхових послуг України, виявленню тенденцій їх змін та впливу на основні результативні показники діяльності. На базі аналізу показників концентрації, досліджень і публікацій у даній області, міжнародного досвіду – визначити існуючі проблеми та сформулювати завдання, щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток світової економіки значною мірою відображається на ринках фінансових послуг. Із середини 80-х рр. ХХ ст. значно активізувався процес злиття й поглинання фінансових організацій. Тенденції, які склалися на світовому фінансовому ринку, породжують нові сфери конкуренції і суперництво на національних ринках.

Такий розвиток глобальної фінансової системи ставить задачі переосмислення економічної і фінансової політики, вимагає удосконалення конкретних інструментів і технологій економічного регулювання страхових відносин, що забезпечують економічну безпеку господарюючих суб'єктів і стійкий розвиток національної економіки [1, с.41-56].

Актуальність питання державного регулювання страхової галузі значно підвищилася у зв'язку зі світовою фінансовою кризою, яка вплинула й на український страховий ринок, оскільки в подібних умовах державне регулювання набуває особливого значення; вчасне реагування держави на кризові явища значно послаблює їхні негативні наслідки для економіки й держави загалом.

З огляду на це необхідною є постійна адаптація пріоритетів державного регулювання страхового ринку України до вимог сьогодення з урахуванням очкувань майбутніх подій, визначених на основі тенденцій розвитку вітчизняного ринку страхування і з урахуванням зарубіжного досвіду в цій сфері [2, с.112-128].

У зв'язку з вище зазначеною проблемою необхідності виявлення тенденцій розвитку страхового ринку України, слід зазначити, що в останні роки у вітчизняній спеціальній літературі все частіше піднімаються питання щодо проблем конкуренції та ступеня монополізації вітчизняного ринку страхових послуг.

Та, на жаль, досліджень що висвітлюють показники ринкової концентрації та конкуренції не достатньо. Аналітичні дослідження за цими показниками, які надають можливість встановити особливості концентрації страхового ринку України та виявити тенденції цього процесу, майже не проводяться.

Економічна теорія пропонує цілу систему кількісних та якісних показників, які дозволяють оцінити рівень економічної концентрації окремого ринку або галузі, в тому числі ринку страхових послуг.

Так, рівень конкуренції і монополізації ринків оцінюється за допомогою коефіцієнту ринкової концентрації (коефіцієнт монополізації ринку) і коефіцієнту ринкової конкуренції (індекс Герфіндаля-Гіршмана).

Коефіцієнт ринкової концентрації призначений для відображення сукупної частки на ринку певної кількості компаній (найбільших учасників ринку за обсягами зібраних премій). Слід звернути увагу, що у різних країнах по значенню цього показника встановлені державні обмеження.

Тобто, існує державний нагляд, який не припускає зосередження в руках декількох копраній впливу на певний відсоток страхового ринку. Наприклад у США не припускається зосередження в руках однієї компанії більш 31% страхового ринку, двох – 44%, трьох – 54%, чотирьох – 64%. [3]. Також, слід звернути особливу увагу, що при порушенні співвідношень, держава вдається до економічних санкцій, обмежує присутність відповідних страховиків на ринку [4].

У Німеччині встановлені дещо інші обмеження: три компанії – до 50%, п'ять – до 65%. Розглянемо тенденції по кількості страхових компаній, які склалися на протязі 2001-2010 рр. в Україні. Дано наведено у табл.1 розраховані на базі звітів Держфінпослуг України по роках [5, с.266-269].

Таблиця 1

Динаміка кількості страхових компаній Non – life і Life
(таблиця побудована за даними Держфінпослуг України по роках)

| Роки | Non – life | % | Life | % | Всього |
|------------|------------|-------|------|-------|--------|
| 2001 | 309 | 95,00 | 19 | 5,00 | 328 |
| 2002 | 322 | 94,00 | 22 | 6,00 | 344 |
| 2003 | 310 | 92,00 | 28 | 8,00 | 338 |
| 2004 | 338 | 89,00 | 45 | 11,00 | 383 |
| 2005 | 348 | 87.43 | 50 | 12.57 | 398 |
| 2006 | 356 | 86.67 | 55 | 13.38 | 411 |
| 2007 | 382 | 85.5 | 65 | 14.5 | 447 |
| 2008 | 396 | 84.4 | 73 | 15.6 | 469 |
| 2009 | 403 | 84.8 | 72 | 15.2 | 475 |
| 9 міс.2010 | 381 | 84.5 | 70 | 15.5 | 451 |

За останні десять років кількість страхових компаній стрімко збільшується з року в рік і у 2010 р. складає 451.

На протязі періоду в загальній кількості компаній збільшується частка компаній зі страхування життя, яка на протязі останніх чотирьох років ставить більше 15% у загальній їх кількості. Динаміка основних показників страхового ринку України у 2001-2010 рр. представлена у табл.2 [5].

Таблиця 2

Динаміка основних показників страхового ринку України у 2001-2010 рр.
(таблиця побудована за даними Держфінпослуг України по роках)

| Показники, млн. грн. | 2001 | 2002 | 2003 | 2004 | 2005 | 2006 | 2007 | 2008 | 2009 | 9 міс. 2010 |
|-------------------------|--------|--------|--------|---------|---------|----------|----------|---------|---------|----------------|
| Страхові премії | 3030.6 | 4442.1 | 9135.6 | 19431.4 | 12853.5 | 13 829.9 | 18 008,2 | 24008.6 | 20442.1 | 15434.7 |
| Темпи росту, % | 142 | 146.6 | 205.7 | 212.7 | 66.0 | 107.6 | 130.2 | 133.3 | 85.1 | x |
| Страхові виплати | 424.2 | 543.1 | 860.6 | 1540.3 | 1894.2 | 2599.6 | 4 213,0 | 7050.7 | 6737.2 | 3953.5 |
| Темпи росту, % | 104.2 | 128 | 158.5 | 179 | 123 | 137.2 | 162.1 | 167.3 | 95.6 | x |
| Рівень виплат, % | 14 | 12 | 9.42 | 7.98 | 14.7 | 18.8 | 23,4 | 29.4 | 33.0 | 35 |
| Кількість страховиків | 328 | 344 | 338 | 383 | 398 | 411 | 447 | 469 | 475 | 451 |

За останні десять років маємо значне збільшення по всіх результативних показниках діяльності страхового ринку. Так, страхові премії збільшуються значними темпами з 3,0 млрд. грн. у 2001 р. до 20,4 млрд. грн. у 2009 р.

Найбільша сума страхових премій припадає на 2008 р. Це 24,0 млрд.грн. Збільшуються і страхові виплати з 424 млн.грн. у 2001 р. до 6.7 млрд.грн. у 2009 р. Рівень виплат збільшується з 14% у 2001 р. до 33% у 2009 р.

Динаміку показника ринкової концентрації (монополізації) за 2004-2010 рр. представлено в табл. 3.

Починаючи з 2004 р., цей показник обчислюється і публікується на офіційному сайті Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (Держфінпослуг) з метою висвітлення відповідних процесів та їхньої динаміки на вітчизняному ринку страхових послуг.

Динаміка показника ринкової концентрації (монополізації) страхового ринку України у 2004-2010рр.[5]

| Роки | Загальне страхування | | | Страховання життя | | |
|------|----------------------|----------------------------|----------------------------|--------------------|---------------------------|----------------------------|
| | Кількість компаній | Пиома вага перших 10 СК, % | Пиома вага перших 50 СК, % | Кількість компаній | Пиома вага перших 3 СК, % | Пиома вага перших 10 СК, % |
| 2004 | 342 | 22,6 | 83,0 | 45 | 56,3 | 93,0 |
| 2005 | 348 | 12,5 | 75,5 | 50 | 52,1 | 91,2 |
| 2006 | 356 | 12,2 | 74,7 | 55 | 58,5 | 90,1 |
| 2007 | 381 | 12,6 | 74,4 | 65 | 52,1 | 86,4 |
| 2008 | 396 | 29,3 | 72,7 | 73 | 51,2 | 83,3 |
| 2009 | 403 | 29,3 | 75,2 | 72 | 54,3 | 80,9 |
| 2010 | 381 | 33,1 | 76,5 | 70 | 50,1 | 83,3 |

Коефіцієнт концентрації обчислюється за формулою [5]:

$$CR(\tau) = \sum_{k=1}^m O_k, \quad (1)$$

Де: CR(m) – коефіцієнт концентрації m найбільших учасників ринку;
 O_k – частка страхових премій страховика;
 m – кількість страховиків.

З розрахованих даних свідчить, що по загальному страхуванню простежується тенденція до збільшення питомої ваги перших 10 страховиків з 22,6% у 2004р. до 33,1% у 2010 р. Хоча, слід відмітити, що у 2005, 2006, 2007рр. відбулося зниження частки перших 10 страховиків до 12,5%. Тобто, на протязі досліджуваного періоду мало місце зменшення ступеня монополізації ринку у 2005-2007 рр., а з 2008 р. спостерігається збільшення ступеню монополізації страхового ринку у загальному страхуванні.

Що стосується ринку страхування життя, то простежується ледве змінна тенденція у зниженні коефіцієнту концентрації перших трьох страховиків з 56,3% у 2004 р. до 50,1% у 2010 рр. Тобто, монополізація ринку страхування життя значно більша ніж ринку загального страхування. З наведених даних чітко простежується, що на страховому ринку загального страхування України 10 страховиків охоплюють від 22% до 33% ринку, а 50 страховиків – 83-76% ринку із 342-381 учасників ринку. Тобто, на інші 330 страховиків припадає у 2010 р. тільки 23,5% ринку. По ринку страхування життя ситуація ще гірша, бо ступінь концентрації його значно вищий і на 3 страховика припадає більше 50% ринку, на 10 страховиків припадає 93-83% ринку, а на інші 60 страхових компаній у 2010р. тільки 16,7%.

Постає питання - навіщо така кількість страховиків на ринку страхування України. В країнах з розвинутою ринковою економікою на основі оцінки ступеня концентрації ринку давно вже склалася дієва система антимонопольного законодавства, на базі якої держава регулює процеси економічної концентрації з метою запобігання появи підприємств-монополістів. Слід також зазначити, що в Україні, відповідно до антимонопольного законодавства, монополічним (домінуючим) вважається становище на ринку перших трьох страховиків, частка яких перевищує 50% ринку. Тобто, на протязі семи останніх років 3 лайфових страховика контролюють більше 50% ринку [3]. Таким чином, розглянутий нами коефіцієнт є цілком прийнятним індикатором, який може використовуватись для запобігання процесам монополізації страхового ринку. Крім того, як вже зазначалося вище, антимонопольне законодавство України передбачає контроль за ринковою концентрацією, виходячи з ринкової частки одного страховика - не більше 35% ринку, трьох – не більше 50% та п'яти - не більше 70% ринку. Таким чином, існує повна неузгодженість із нормами антимонопольного законодавства України [3]. Другий показник – індекс Герфіндаля-Гіршмана (ННІ) – показує вплив великих компаній на стан ринку. ННІ обчислюється піднесенням до квадрату відсоткової частки на ринку кожного страховика за формулою [6, с.77-94]:

$$ННІ = \sum_{k=1}^m O_k^2, \quad (2)$$

Де: ННІ – індекс Герфіндаля-Гіршмана;
 Ок – частка k-го страховика;
 m – кількість страховиків.

Динаміка індекса Герфіндаля – Гіршмана (ННІ) за 2004-2008 рр. представлена в таблиці 4. Хочемо зазначити, що індекс Герфіндаля-Гіршмана не було розраховано самостійно. Таблицю побудовано за даними Держфінпослуг України.

Таблиця 4

Аналіз динаміки індекса Герфіндаля -Гіршмана (ННІ) за 2004-2008рр.[4,5]

| Види страхування | 2004 р. | 2005 р. | 2006 р. | 2007 р. | 2008 р. |
|---|---------|---------|---------|---------|---------|
| В цілому по страховому ринкув тому числі: | 309,98 | 177,0 | 153,85 | н/д | н/д |
| – сектор страхування життя | 1443,87 | 1257,7 | 1465,99 | 1234,0 | 1279,2 |
| – сектор ризикових видів страхування | 315,9 | 167,6 | 162,7 | 169,1 | 171,8 |

На відміну від коефіцієнта концентрації, ННІ характеризує не частку ринку, яка контролюється декількома найбільшими компаніями, а розподіл «ринкової влади» між усіма суб`єктами даного ринку. Індекс Герфіндаля-Гіршмана є основним орієнтиром антимонопольної політики США і показує ступінь монополізації за трьома групами залежно від значення індексу:

1. ННІ < 1000 – неконцентрований ринок;
2. 1000 < ННІ < 1800 - помірно концентрований;
3. ННІ > 1800 – висококонцентрований [4].

Наведені у табл.4 дані свідчать, що на ринку страхування видів інших ніж страхування життя, спостерігається значний рівень конкуренції (ННІ в 6 разів менше 1000), в той час коли на ринку страхування життя наявна помірна монополізація (1000< ННІ<1500).

Автор погоджується з зауваженням О. О. Гаманкової, що показники концентрації та індекс Герфіндаля-Гіршмана, обчислено загально по ринку, без урахування його галузевої сегментації та спеціалізації страхових компаній, можуть давати лише приблизну картину ступеня монополізації ринку. Дослідження ринкового середовища слід здійснювати не в цілому по ринку, а за окремими його сегментами, виходячи, наприклад, зі статистичної сегментації ринку за прикладом країн Євросоюзу (автотранспортне страхування; страхування медичне та від нещасних випадків; морське та авіаційне страхування; страхування власності; страхування відповідальності) [6]. Показник ринкової концентрації та індекс Герфіндаля-Гіршмана, обчислювані Держфінпослуг, є поки що єдиними індикаторами стану ринкового середовища у страховому секторі економіки країни.

З усього вище викладеного свідчить, що потрібна розробка методики порядку проведення аналізу та оцінки конкурентного середовища страхового ринку України. Слід зазначити, що в Росії ще у 2003 р. було прийнято «Методичні рекомендації щодо порядку проведення аналізу та оцінки конкурентного середовища на ринку фінансових послуг», які визначають методологічні засади оцінки державними наглядовми органами концентрації ринку. Якщо розглядати сутність поняття державне регулювання страхової діяльності, то воно являє собою систему заходів і методів, здійснюваних на правовій основі з метою визначення рамок і правил функціонування страхового ринку й діяльності страхових компаній на ньому [7]. Основними формами прояву регулюючої функції держави у сфері страхування є прийняття законодавчих актів, які регулюють страхування, запровадження в інтересах суспільства й окремих категорій його громадян обов'язкового страхування, проведення спеціальної податкової політики, установа пільг (стягнень) страховим компаніям для стимулювання (обмеження) такого роду діяльності, а також створення особливого правового механізму, який би забезпечував нагляд за функціонуванням страхових компаній. Державне регулювання страхової діяльності може здійснюватися шляхом проведення політики обмежень та політики стимулювання.

Державна політика обмежень у сфері страхування полягає в установленні правил ліцензування, розміщення страхових резервів, у визначенні мінімального розміру статутного

капіталу страхової компанії, установленні обґрунтованих тарифів для обов'язкового страхування, контролі уповноваженими державними органами додержання учасниками страхового ринку вимог нормативно-правових актів і накладанні санкцій за їх невиконання [2]. Державна політика стимулювання у сфері страхування полягає в забезпеченні платоспроможності потенційних страхувальників (створення умов для оплати праці й пенсійного забезпечення на належному рівні, для прибуткової діяльності суб'єктів господарювання), у здійсненні стимулюючого оподаткування й пільгового кредитування страхових компаній, створенні сприятливого інвестиційного клімату для страховиків, запровадженні обов'язкових видів страхування й забезпеченні добросовісної конкуренції на страховому ринку. Як зазначає Н. В. Приказюк: «Удосконалення державного регулювання страхового ринку можливе шляхом запровадження пруденційного нагляду, яке сприятиме забезпеченню загальної стабільності й цілісності страхового ринку, ефективному захисту інтересів споживачів і підвищенню конкурентоспроможності національних страхових компаній» [2]. Загалом пруденційне регулювання (нагляд) полягає в попередженні нестабільності фінансової системи й запобіганні неплатоспроможності страховиків і дає можливість виявити недоліки в діяльності страховиків від самого їх початку, а отже, вжити заходів щодо їх усунення. У розвинених європейських країнах до інструментів пруденційного регулювання належать діагностичні, превентивні й оздоровчі інструменти.

Висновки і перспективи подальших розробок. Проведене нами аналітичне дослідження ступеню монополізації страхового ринку в Україні виявило існування цілого ряду проблем, а саме:

1. Недостатня прозорість інформації щодо показників діяльності страхового ринку.
2. Показники концентрації та індекс Герфіндала-Гіршмана повинні розраховуватися не тільки загалом по ринку, а з урахування його галузевої сегментації та спеціалізації страхових компаній.
3. Потрібна розробка методики порядку проведення аналізу та оцінки конкурентного середовища страхового ринку України.
4. Відсутність дієвої системи антимонопольного законодавства.
5. Проблеми державного регулювання страхового ринку.

Рішення перерахованих вище проблем може бути досягнуто тільки за допомогою залучення широкого кола фахівців і держслужбовців, це надасть можливість не тільки розвитку страхової галузі, але й забезпечить розвиток і підйом економічного середовища в Україні.

Список використаної літератури

1. Петров М. А. Интеграция рынков в условиях глобализации на примере страхового рынка / М. А. Петров // Финансы. Инвестиции. Деньги. – 2003. – № 7. – 236 с.
2. Приказюк Н. В. Державне регулювання страхового ринку України: тенденції та перспективи розвитку / Н. В. Приказюк // Фінанси України. – 2010. – № 7. – 332 с.
3. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001. – №2210-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua.
4. Страховий ринок: 2001-2010р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua>.
5. Гаманкова О. О. Інформаційні вади дослідження ступеня монополізації ринку страхових послуг України / О. О. Гаманкова / Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 10 (100). – 248 с.
6. Нечипорук Л. В. Теорія та практика страхового ринку в Україні: [монографія] / Л. В. Нечипорук. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 300 с.
7. Базилевич В. Д. Страхування: [підруч.] / В. Д. Базилевич. / [за ред. В.Д. Базилевича]. – К.: Знання, 2008. – 1019 с.

Прийнято до друку 18.04.2011